

Shahid Beheshti University
Faculty of Literature and Human Sciences
Department of History

Journal of History of Iran
Vol 18, No 1, Spring and Summer 2025
ISSN: 2008-7357 E-ISSN: 2588-6916

DOI: <https://doi.org/10.48308/IRHJ.2025.236721.1356>

Research Paper

Qajar Policy of Buying and Selling Provinces: Frequent Political Changes and Socio-Economic Consequences in Behbahan and Kohgiluyeh Provinces in the Nasrid Era

1. Keshvad Siahpour,^{ID} 2. Nematollah Zakipour^{ID}

1. Associate professor, Department of History, Yasouj University, Yasouj, Member of the Research Core for Kohgiluyeh and Boyer-Ahmad Studies, Iran (Corresponding Author), Email: k.siahpour@yu.ac.ir

2. Assistant professor, Department of History, Yasouj University, Yasouj, Member of the Research Core for Kohgiluyeh and Boyer-Ahmad Studies, Iran, Email: n.zakipoor@yu.ac.ir

Received: 2024/08/27 PP 1-26 Accepted: 2025/01/16

Abstract

From the beginning to the end of the Qajar era, the province of Kohgiluyeh and Behbahan had important political, social and economic importance. However, from the political-social point of view, the Nasrid era is considered a turning point in Iran during the Qajar era; however, the previous method of buying and selling states and provinces and putting regions up for auction was common, and Behbahan and Kohgiluyeh were managed in this way. The governors of the province used every means to get more income and taxes and tried to increase it. The social and economic structure of Behbahan and Kohgiluyeh provinces was tribal and based on the pastoral economy, and the collection of heavy taxes from the people led to numerous riots and conflicts. Of course, among the rulers of Behbahan and Kohgiluyeh provinces during the Nasrid era, Sultan Awais Mirza Ehtsham al-Dawlah was considered a different example and an exception, who managed the province with a fair and compassionate governance style combined with development and settlement. This research is based on the historical research method and the descriptive-analytical method and by referring to the first-hand sources, it seeks to answer these questions. What were the political events and the social and economic consequences of the rule of the Qajar rulers in Behbahan and Kohgiluyeh provinces? Why did some governors of the province such as Ehtsham al-Dawlah be accompanied and supported by the people, and some faced rebellion and war? The findings of the research show that the appointment of incompetent and inefficient rulers and the collection of heavy taxes cause continuous wars and arguments between the people and the government, as well as the forced migration of tribes and clans to neighboring and distant areas, massacres and the reduction of the population of nomadic and rural areas. And it has become a city.

Keywords: Behbahan, Kohgiluyeh, Tax, Qajar, Naseruddin Shah, Buying and Selling Provinces.

Citation: Siahpour, Keshvad and Nematollah Zakipour. 2025. *Qajar Policy of Buying and Selling Provinces: Frequent Political Changes and Socio-Economic Consequences in Behbahan and Kohgiluyeh Provinces in the Nasrid Era*. Journal of History of Iran, spring and summer, Vol 18, no 1, PP 1-26.

Copyright: ©2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Introduction

Kohgilouyeh and Behbahan were among the important and prominent beylarbeys of the Iranian state during the Safavid era, which always had a high status for the Safavid kings and rulers. The effective role of the warriors of this beylarbey in foreign and domestic political-military events is well documented in the sources of the era. They confronted the Safavid government with crises at least twice. Kohgilouyeh and Behbahan also enjoyed a special status during the Afshar and Zand periods. Nader Shah Afshar and Karim Khan Zand personally commanded the army to suppress their opponents in Kohgilouyeh and Behbahan. The importance of the region remained intact during the Qajar period. Of course, during this period, Kohgilouyeh and Behbahan became part of the Fars state. The Greater Fars state, like some other states, was a mixture of disorder, conflict, and struggle for power, seizing the province, and collecting taxes from the establishment of the Qajar dynasty (1209 AH) to the death of Mohammad Shah (1264 AH). The provinces of Behbahan and Kohgilouyeh were also subordinate to the political, social, and economic conditions of the Fars province. Auctioning and buying, and selling of regions and provinces was common and customary. The rulers of Behbahan and Kohgilouyeh were changed by order of the ruler of the Fars province. Many Qajar rulers in Behbahan and Kohgilouyeh provinces used various methods to consolidate their rule and economic and political exploitation. Such as: frequent political changes, forced migrations of tribes and clans, intensification of tribal and clan conflicts and disputes; creation of new positions, such as Ilkhan, which on the one hand facilitated the control of the tribes by the central government and on the other hand fueled internal conflicts and tensions among the tribes. The Qajar rulers used many of the aforementioned cases to weaken the power of the tribal community and ethnic groups living in Behbahan and Kohgilouyeh provinces, which had socio-political consequences. This research was conducted based on the historical research method and the descriptive-analytical method, and explained and analyzed the political events and their social and economic consequences based on first-hand sources.

Materials and Methods

The social and economic structure of Behbahan and Kohgilouyeh provinces was tribal and based on a pastoral economy, and the collection of heavy taxes from the people led to numerous rebellions and conflicts. Of course, among the rulers of Behbahan and Kohgilouyeh provinces during the Nasserri era, Sultan

3/ Qajar Policy of Buying and Selling Provinces: Frequent Political ...

Uwais Mirza Ehtesham al-Dawla was considered a different and exceptional example, who administered the province with a fair and compassionate governance combined with development and settlement.

This research, based on the historical research method and the descriptive-analytical method and citing first-hand sources, seeks to answer these questions. What were the political events and social and economic consequences of the rule of the Qajar rulers in Behbahan and Kohgilouyeh provinces? Why did some governors of the province, such as Ehtesham al-Dawla, receive support and support from the people, while others suffered rebellion and war?

The research findings show that the appointment of incompetent and ineffective rulers and the collection of heavy taxes have led to constant war and conflict between the people and the government, as well as forced migrations of tribes and clans to neighboring and distant areas, massacres, and a decrease in the population of tribal, rural, and urban areas.

Result and Discussion

With the death of Mohammad Shah (Shawal 1264 AH), rebellions broke out in some provinces of Iran, including Fars. For example, in Shiraz, the capital of Fars, the opponents of Hussein Khan Nizam al-Dawla, the ruler of Fars, gained a favorable opportunity to clash and expel him from Shiraz. The internal Persian rebellion that occurred in the city of Shiraz led both sides to bloody battles for a while. Finally, the central rulers in Tehran decided to appoint Prince Bahram Mirza to the government of Fars and to arrest and imprison Hussein Khan Nizam al-Dawla. In this way, the conflicts temporarily ended. The author of Nasser's Farsnameh also emphasizes that with the arrival of Bahram Mirza Mu'ad al-Dawla in Shiraz in Safar 1265 AH, the "riots of the country" in Fars gradually became "calm" and peaceful. However, shortly after Bahram Mirza's rule, the internal situation in Fars became chaotic, and a rebellion broke out in the province of Bushehr. This incident was over the government of Bushehr. Because Bahram Mirza, the ruler of the province of Fars, handed over the government of Bushehr to "Sheikh Nasr Khan, son of Sheikh Abdul Rasul Khan." However, some influential people in Tehran gave the government of Bushehr to Nazim al-Mulk Shirazi. As a result, there was a conflict between the forces of Sheikh Nasr Khan and Nazim al-Mulk Shirazi over the government of Bushehr. Sheikh Nasr Khan's forces defeated the new opponents. However, the continuation of the conflict dragged some other provinces of Fars into the conflict. Among them were the armies of Kohgilouyeh and Behbahan-

led by Mirza Sultan Mohammad Khan Tabataba'i Behbahani, the governor of the province-who entered the battle to force Sheikh Nasr Khan to surrender. According to first-hand sources, Baqir Khan Tangestani, who "had no cannons or artillery in his camp... sent someone to Mount Kiluyeh [= Mount Gilouyeh]" and asked for cannons and help.

Conclusions

The ministers of the provinces and provinces in the Qajar period were generally from the Divan and Mustufi classes. They played an important and decisive role in the administration of the provinces and provinces during this period. The administration of all political, military, administrative, and financial affairs of the provinces and provinces was carried out under the supervision of the ministers of the provinces and provinces. The level of efficiency of the ministers became more important during the Qajar period due to the policy of appointing princes as rulers of the provinces and provinces of the country. In the case of the ruler's youth, inexperience or incapacity, the minister of the province and province resolved all regional affairs, but in the case of the ruler's efficiency, the ministers, in addition to handling the administrative and financial affairs of the province and province, served as the link between the central government and the province or province and their representatives, reporting all events in the provinces to the central government. On the other hand, the ministers of the provinces and regions, due to the less accountability of the ruling princes, were subject to reprimand and punishment by the central government in the event of any untoward incident in the provinces and regions.

دانشگاه شهید بهشتی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه تاریخ

DOI: <https://doi.org/10.48308/IRHJ.2025.236721.1356>

مقاله پژوهشی

سیاست قاجاری خرید و فروش ایالات (تغییرات مکرر سیاسی و پیامدهای اجتماعی-اقتصادی در ولایت بهبهان و کهگیلویه در عصر ناصری)

۱. کшовاد سیاپور، ۲. نعمت‌الله زکی پور

۱. دانشیار گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه یاسوج، (هسته پژوهشی کهگیلویه و بویراحمدشناسی)، ایران، رایانامه: k.siahpour@yu.ac.ir

۲. استادیار گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه یاسوج، (هسته پژوهشی کهگیلویه و بویراحمدشناسی)، ایران، رایانامه: n.zakipoor@yu.ac.ir

دریافت: ۱۴۰۳/۰۶/۰۶ صص ۱-۲۶ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۲۷

چکیده

یکی از مهم‌ترین و سودمندترین سیاست قاجارها، فروش ایالات و ولایات بود. در این نوع سیاست، به مزایده گذاشتن معمول بود. ولایت بهبهان و کهگیلویه از جمله مناطقی بود که در عصر ناصری (۱۲۶۴-۱۳۱۳ق) بارها خرید و فروش شد. به تبع این سیاست، حکمرانان ولایت به صورت مکرر تغییر داده می‌شدند؛ زیرا هر حاکمی که در مزایده مالی ولایت، رقم بیشتری را متقبل و متکفل می‌شد، به حکومت می‌رسید. به علاوه، هرگاه حاکم ولایت قادر به تأدیه مالیاتی نبود، خیلی زود معزول و منزوی می‌گشت. این سیاست نادرست در دوره‌های قبل، خاصه عصر صفوی، رایج نبود و همواره بیگاری بهبهان و کهگیلویه در دوره صفوی از اهمیت فراوان اقتصادی و سیاسی برخوردار بود. با سقوط صفویان (۱۱۳۵ق) و نابسامانی‌های عصر افشار و زند، ولایت بهبهان و کهگیلویه دیگر دوران پیشین را تجربه نکرد. البته این ولایت از آغاز تا پایان عهد قاجار، از اهمیت سیاسی، اجتماعی و اقتصادی برخوردار بود. هرچند عصر ناصری از لحاظ سیاسی-اجتماعی نقطه عطفی در ایران عهد قاجار به شمار می‌آید، اما همچنان شیوه مسبوق خرید و فروش ایالات و ولایات و به مزایده گذاشتن مناطق معمول بود و بهبهان و کهگیلویه نیز بدین طریق اداره می‌شد. حاکمان ولایت برای درآمد و عایدات بیشتر و مالیات افزون‌تر به هر شیوه‌ای دست می‌زدند و در فزودن آن کوشش می‌کردند. ساختار اجتماعی و اقتصادی ولایت بهبهان و کهگیلویه، عشیره‌ای و مبتنی بر اقتصاد شبانی بود و اخذ مالیات‌های سنگین از مردم، شورش‌ها و درگیری‌های متعددی در پی داشت. البته در میان حاکمان ولایت بهبهان و کهگیلویه در عهد ناصری، «سلطان اوپس میرزا احتشام‌الدوله» نمونه‌ای متفاوت و استثناء محسوب می‌شود که با شیوه حکومت‌داری عادلانه و دلسوزانه توأم با عمران و آبادی، به اداره ولایت پرداخت. این پژوهش بر مبنای روش تحقیق تاریخی و با رویکرد توصیفی-تحلیلی و با استناد به منابع دست اول، در پی آن است به این پرسش‌ها پاسخ دهد که: رخدادهای سیاسی و پیامدهای اجتماعی و اقتصادی حاکمیت فرمانروایان قاجاری در ولایت بهبهان و کهگیلویه چه بوده است؟ چرا برخی حاکمان ولایت-نظیر احتشام‌الدوله-از جانب مردم همراهی و حمایت شدند و بعضی دچار شورش و جنگ؟ یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که گماشته شدن حکام نالایق و ناکارآمد و اخذ مالیات‌های سنگین، موجب جنگ و جدل مداوم مردم با حکومت و نیز مهاجرت‌های اجباری ایالات و طوایف به مناطق هم‌جوار و دوردست و قتل عام و کاهش جمعیت مناطق عشایری، روستایی و شهری می‌شد.

واژه‌های کلیدی: بهبهان، کهگیلویه، قاجاریه، ناصرالدین شاه، مالیات، خرید و فروش ولایات.

استناد: سیاپور، کшовاد و نعمت‌الله زکی پور، ۱۴۰۴. سیاست قاجاری خرید و فروش ایالات (تغییرات مکرر سیاسی و پیامدهای اجتماعی-اقتصادی در ولایت بهبهان و کهگیلویه در عصر ناصری)، مجله تاریخ ایران، بهار و تابستان، سال ۱۸، شماره ۱، ۲۶-۱.

Copyright: ©2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

مقدمه

کهگیلویه و بهبهان در عصر صفوی یکی از بیگلربیگیان مهم و برجسته مملکت ایران بود که همواره برای شاهان و حاکمان صفوی جایگاه والایی داشت. نقش مؤثر جنگجویان این بیگلربیگی در حوادث سیاسی-نظامی خارجی و داخلی، در منابع عصر مضبوط است. دست کم دو بار نیز حکومت صفوی را با بحران مواجه کردند. دوره‌های افشار و زند نیز همچنان کهگیلویه و بهبهان از جایگاه ویژه برخوردار بود. نادرشاه افشار و کریم‌خان زند برای سرکوب مخالفان خود در کهگیلویه و بهبهان، به شخصه فرماندهی سپاه را برعهده داشتند. دوره قاجار نیز اهمیت منطقه همچنان محفوظ ماند. البته در این دوره، کهگیلویه و بهبهان جزو ایالت فارس گردید. ایالت فارس بزرگ-مثل برخی ایالات دیگر-از زمان تأسیس سلسله قاجار (۱۲۰۹ق) تا وفات محمدشاه (۱۲۶۴ق) آمیزه‌ای بود از نابسامانی و درگیری و کشمکش بر سر قدرت و به دست‌گیری ولایت و اخذ مالیات. ولایت بهبهان و کهگیلویه نیز تابعی از اوضاع سیاسی، اجتماعی و اقتصادی ایالت فارس بود. به مزایده گذاشتن و خرید و فروش نواحی و ولایات همچنان معمول و مرسوم بود. تغییر و تعویض حکام بهبهان و کهگیلویه به فرمان حاکم ایالت فارس انجام می‌گرفت و پیاپی و پشت سر هم بود. یک سیاست‌مدار و سیاح روسی-که خود محقق جامع‌شناس بود-در نگاهی دقیق، اوضاع سیاسی و اجتماعی فارس را پس از نیم قرن از شکل‌گیری سلسله قاجار تا زمامداری محمدشاه، چنین به تصویر کشیده است: «فارس از این تعویض‌های بی‌امان از نظر مادی زیان دیده است. هر یک از این والیان غیر از مبلغی که به پادشاه برای اجاره مالیات می‌پردازند، متحمل مخارج گزاف دیگری هم می‌شوند... از این رو نخستین هدف والی پس از استقرار در شغل جدید، آن است... که از جیب ساکنان ولایت خود بدون توجه به مالیات معمول در کشور، مخارج رفته را به خود بازگرداند. ولایت فارس... یکی از ثروتمندترین ولایات این کشور محسوب می‌شود... تنها محتاج آن است تا خوب اداره شود و اموال مردم قدری امنیت داشته باشد تا این ولایت شکوفا شود...» (دوبد، ۱۳۷۱: ۱۱۸). دوره دوم حاکمیت قاجار که از عصر ناصری آغاز شد و تا پایان سلسله دوام یافت، شباهت زیادی به دوره اول دارد. هر چند تحولات بزرگی در این دوره رخ داد، اما همچنان «تعویض‌های بی‌امان» حاکمان و خرید و فروش ایالات و ولایات ادامه داشت. بسیاری از شورش‌ها غالباً بر سر پرداخت یا عدم پرداخت مالیات بود. به‌رغم نابسامانی‌ها و حاکمان طماع، حاکمیت یک قاجاری به نام سلطان اویس میرزا احتشام‌الدوله-نوه عباس میرزا ولیعهد مشهور قاجاری-در کهگیلویه و بهبهان، نمونه‌ای متفاوت از دیگر حکام قبل و بعد بود. منابع مکتوب و روایات تاریخی می‌بین آن است که وی حاکمی عادل و رعیت‌پرور بود و به صورتی صحیح و دلسوزانه با مردم رفتار می‌کرد و در اداره امور حکومتی ولایت کوشش مشفقانه و

آبادگرانه داشت؛ به همین دلیل وقتی از جانب پادشاه-ناصرالدین شاه-معزول گردید، مردم ولایت بهبهان و کهگیلویه اعتراض عمومی خود را آشکار کردند که به تبع آن، شاه مملکت به ناچار او را دوباره منصوب کرد. بسیاری از حکام قاجار در ولایت بهبهان و کهگیلویه، شیوه‌های گوناگونی برای تثبیت حاکمیت خویش و بهره‌برداری‌های اقتصادی و سیاسی به کار می‌بردند: مواردی چون تغییرات مکرر سیاسی، کوچ‌های اجباری ایلات و طوایف، تشدید کشمکش‌ها و منازعات ایلی و عشیره‌ای، ایجاد مناصب جدید (نظیر ایلخان که از یک سوی سبب سهولت کنترل ایلات از جانب حکومت مرکزی می‌شد و از سوی دیگر تعارضات و تنش‌های داخلی ایلات را دامن می‌زد). حاکمان قاجاری بسیاری از موارد مذکور را به منظور تضعیف قدرت جامعه ایلی و اقوام مسکون در ولایت بهبهان و کهگیلویه به کار می‌بردند که پیامدهای سیاسی-اجتماعی به دنبال داشت. این پژوهش بر مبنای روش تحقیق تاریخی و با رویکرد توصیفی-تحلیلی انجام گرفته و رخدادهای سیاسی و پیامدهای اجتماعی و اقتصادی آن را به استناد منابع دست اول تبیین و تحلیل کرده است.

پیشینه پژوهش

تاکنون مقاله مستقلی که رخدادهای سیاسی و پیامدهای اجتماعی و اقتصادی ولایت بهبهان و کهگیلویه در عصر ناصری را توصیف و تحلیل کرده باشد، منتشر نشده است. با وجود این، در خلال برخی آثار که درباره بهبهان و کهگیلویه نوشته شده‌اند، به مواردی نظیر حاکمیت بعضی از حاکمان قاجاری و مالیات‌گیری و تبعات آن، اشاره مختصری شده است. مهم‌تر از همه، کتاب تاریخ سیاسی کهگیلویه تألیف تقوی مقدم (۱۳۷۷) است که بر مبنای برخی منابع اصلی دوران قاجار، به حاکمان قاجاری و مالیات‌گیری آنها و کشمکش میان حکام محلی و مردم منطقه با مأموران اخذ مالیات، پرداخته است (تقوی مقدم، ۱۳۷۷: ۱۲۲-۱۴۰).

غفاری نویسنده تاریخ اجتماعی کوه‌گیلویه و بویراحمد (۱۳۷۸)، مطالب مختصری درباره بعضی «حکام کوه‌گیلویه در عهد قاجار» به نقل از دو منبع اصلی-فارس‌نامه ناصری و وقایع اتفاقیه-آورده است. وی بدون تبیین و تحلیل مطالب منابع مذکور، تنها به نقل قول مستقیم اکتفا کرده است. نویسنده‌ای دیگر در مطلبی کوتاه با عنوان «عشایر و مالیات» فقط به یک گزارش خفیه‌نویسان وقایع اتفاقیه درباره احتشام‌الدوله حاکم بهبهان و کهگیلویه، بسنده کرده است (کیاوند، ۱۳۸۰). او نیز تحلیل و توضیحی در این باره ارائه نداده است. سیاهپور در مقاله‌ای با عنوان «حاکمیت احتشام‌الدوله در بهبهان و کهگیلویه» (۱۳۸۶)، زندگینامه و برخی اقدامات احتشام‌الدوله در ولایت بهبهان و کهگیلویه را بر مبنای برخی منابع اصلی عهد قاجار، توصیف و تبیین کرده است.

هیچ‌یک از پژوهش‌های نام‌برده به‌طور کامل رخدادهای سیاسی عصر ناصری و پیامدهای اجتماعی و اقتصادی آن را بر مبنای منابع اصلی دوره قاجار، توصیف و تحلیل نکرده‌اند. این پژوهش‌ها تنها به برخی منابع اصلی عصر قاجار استناد کرده و مختصری از حوادث را تبیین کرده‌اند. مقاله پیش رو یک بررسی جدید است که تمامی منابع اصلی عصر قاجار را مورد مطالعه و مذاقه قرار داده و داده‌های تاریخی منابع مذکور درباره رخدادهای سیاسی و اجتماعی ولایت و پیامدهای آن را آورده و تبیین و تحلیل کرده است.

نگاهی اجمالی به جغرافیای تاریخی ولایت بهبهان و کهگیلویه در عصر قاجار

ولایت کهگیلویه و بهبهان در دوران صفویه به عنوان یک بیگلربیگی مهم از جایگاه و موقعیت سیاسی-اجتماعی بالایی برخوردار بود. بر مبنای نقل تذکره الملوک که از منابع معتبر درباره سازمان اداری عصر صفوی است، «بیگلربیگیان عظیم‌الشأن ایران سیزده است» که «کوه‌گیلویه» یکی از آنها می‌باشد (میرزا سمیع، ۱۳۶۸: ۵). بیگلربیگی کوه‌گیلویه و نیروهای نظامی آن، همواره در رخدادهای حساس تاریخی دوره صفوی نقش برجسته و حضور مؤثر داشتند. منابع اصلی عصر، از عهد شاه‌طهماسب اول تا سقوط سلسله، به موارد متعددی از این نقش و تأثیر اشاره دارند (برای نمونه رجوع شود به: خورشاه‌بن قبادالحسینی، ۱۳۷۹: ۱۶۸، ۱۷۰؛ غفاری قزوینی، ۱۳۴۳: ۲۸۹، ۳۰۳؛ واله اصفهانی، ۱۳۸۰: ۴۰۷-۴۰۸؛ جناب‌دی، ۱۳۷۸: ۶۲۸-۶۲۹؛ نصیری، ۱۳۷۳: ۱۵۲-۱۵۵، ۱۸۱-۱۸۳، ۲۴۹-۲۵۷).

البته این ولایت پس از سقوط صفویان (۱۱۳۵ق) و در دوره‌های افشار و زند، موقعیت گذشته خود را از دست داد. با شکل‌گیری حکومت قاجاریه، ولایت مذکور به عنوان بخشی از ایالت فارس قلمداد و اداره گردید. در فارسنامه ناصری که منبع معتبری درباره جغرافیای تاریخی فارس در عهد ناصرالدین‌شاه قاجار می‌باشد، تصریح شده است که: «بلوک کوه‌گیلویه» یکی از «بلوکات فارس» بر دو قسمت تقسیم شده و قسمت مشرقی و شمالی آن را که وسیع‌تر و بیشتر آن کوهستان است، «کوه‌گیلویه» و «پشت کوه» گویند و قسمت جنوبی و غربی آن را «زیر کوه» و «بهبهان» می‌نامند (حسینی فسایی، ۱۳۷۸: ۱۴۶۹/۲). پیش از تألیف فارسنامه ناصری، میرزا جعفرخان خورموجی مشهور به «حقایق‌نگار» به‌طور مختصر جغرافیای فارس را در آثار خویش ضبط کرده و کهگیلویه و بهبهان و تمامی دهات و قصبات آن (حتی بندر دیلم) را جزو ولایت «کهگیلویه» آورده است (خورموجی، ۱۳۸۰ [الف]: ۹۲، ۱۰۲-۱۰۳). فرصت‌الدوله شیرازی تأیید کرده است که ولایت بهبهان و کهگیلویه از جمله نواحی وسیع فارس به شمار می‌آید که قسمت جنوب و مغرب آن گرمسیر و بخش شمال و مشرق آن سردسیر می‌باشد (شیرازی، ۱۳۷۷: ۶۶۹/۲). یک پژوهشگر فرانسوی نیز در اواخر عهد قاجار در تحقیقی با عنوان عشایر فارس وقتی به «کهگیلویه» می‌پردازد، بیان می‌کند که: «قسمت شمال و مشرق آن که کوهستانی و

سرد است کهگیلویه و پشت کوه نامیده می‌شود [و] قسمت جنوب و مغرب آن با اقلیم گرم و شرجی... به طور مشخص به زیرکوه و بهبهان معروف است» (دمورینی، ۱۳۷۵: ۳۸-۳۹). در ولایت بهبهان و کهگیلویه، علاوه بر شهرنشینان بهبهان، ایلات و طوایف مهمی در روستاها و مناطق عشایری مسکون بودند. برخی منابع اصلی و مهم عصر قاجار به این ایلات و طوایف اشاره کرده‌اند؛ از جمله یک سیاح روسی که در دوره محمدشاه قاجار به مناطق جنوبی ایران سفر کرده، ایلات کهگیلویه را شامل باوی، بویراحمد، نویی، طیبی و بهمنی بیان کرده است (دوبید، ۱۳۷۱: ۱۷۶-۱۷۷). نویسنده‌ای دیگر، ایلات کهگیلویه را بویراحمد، بابوئی (باوی)، نویی، بهمنی، چرامی و طیبی نام برده است (گرمودی، ۱۳۷۰: ۱۴۶-۱۶۲). محمدجعفر خورموجی ایلات کهگیلویه را باوی، بویراحمد، نویی، طیبی، بهمنی، چرام، آقاجری، شیرعلی، یوسفی، شهریوی و دشمن زیاری بیان کرده است (خورموجی، ۱۳۸۰ [الف]: ۱۰۳).

پادشاهی ناصرالدین شاه و شورش‌های متعدد در ولایت بهبهان و کهگیلویه

با مرگ محمدشاه (شوال ۱۲۶۴)، در برخی ایالات ایران از جمله فارس شورش‌هایی شکل گرفت. برای مثال، در شیراز مرکز ایالت فارس، مخالفان حسین خان نظام‌الدوله حاکم ایالت فارس، موقعیت مناسبی برای درگیری و اخراج او از شیراز به دست آوردند. شورش داخلی فارس که در شهر شیراز رخ داد، مدتی دو طرف را به نبردهای خونین کشاند. سرانجام حاکمان مرکزی در تهران تصمیم گرفتند شاهزاده «بهرام‌میرزا» را به حکومت فارس منصوب و حسین خان نظام‌الدوله را بازداشت و محبوس کنند. بدین طریق کشمکش‌ها به صورت موقت پایان یافت (سپهر، ۱۳۷۷: ۳/۹۴۸-۹۵۲، ۱۰۰۴-۱۰۰۵؛ خورموجی، ۱۳۶۳: ۳۹-۴۰، ۵۶). مؤلف فارسنامه ناصری نیز تأکید داشت که با ورود بهرام‌میرزا معزالدوله به شیراز در صفر ۱۲۶۵، به تدریج «شوریدگی‌های مملکت» فارس رو به «آرامی» و سکون گذاشت (حسینی فسایی، ۱۳۷۸: ۱/۷۹۰). با این حال، اندکی پس از حاکمیت بهرام‌میرزا، اوضاع داخلی فارس آشفته شد و در ولایت بوشهر شورش‌هایی شکل گرفت. این حادثه بر سر حکومت بوشهر بود؛ زیرا بهرام‌میرزا حاکم ایالت فارس، حکومت بوشهر را به «شیخ نصرخان» پسر «شیخ عبدالرسول خان» واگذار کرد، اما برخی متنفذان در تهران، حکومت بوشهر را به ناظم‌الملک شیرازی دادند. در نتیجه، میان نیروهای شیخ نصرخان و ناظم‌الملک شیرازی بر سر حکومت بوشهر منازعه شد. نیروهای شیخ نصرخان معارضان جدید را ناکام کردند، اما ادامه کشمکش، پای برخی دیگر ولایات فارس را به این جدال کشاند؛ از جمله سپاهیان کهگیلویه و بهبهان - به ریاست میرزا سلطان محمدخان طباطبایی بهبهانی والی ولایت - برای تسلیم کردن شیخ نصرخان وارد معرکه شدند. بنا به نقل منابع دست اول، باقرخان تنگستانی که «در لشکرگاه ایشان توپ و توپچی نبود... کس به کوه کیلویه [= کوه گیلویه] فرستاد» و تقاضای توپ و کمک کرد

(سپهر، ۱۳۷۷: ۱۰۹۴/۳). والی کهگیلویه و بهبهان نیز با «دو عراده توپ و دو هزار نفر سواره و پیاده» به سوی بوشهر حرکت کردند و شیخ نصرخان را در «محاصره سخت» افکندند (سپهر، همان، همان جا). علاوه بر مؤلف ناسخ التواریخ، نویسنده حقایق الاخبار نیز دلیل حضور سپاه کهگیلویه و بهبهان به رهبری میرزا سلطان محمدخان طباطبایی بهبهانی را دوستی وی با باقرخان تنگستانی و درخواست باقرخان از او دانسته و نوشته است: «حسب الخواهش باقرخان [تنگستانی] میرزا سلطان محمدخان حاکم کوهگلوویه [=کوه گیلویه] و بهبهان نیز به امداد رسید» (خورموجی، ۱۳۶۳: ۸۱).

باری اوضاع وخیم بوشهر و فارس، با وساطت و میانجی‌گری «بالیوز انگلیس» در بوشهر و نیز دستور «کارداران دولت ایران» به مصالحه و مسالمت انجامید و فرمان بازگشت سپاه حامی ناظم‌الملک و واگذاری بوشهر به شیخ نصرخان صادر گردید. ناظم‌الملک پذیرفت و بدین‌گونه حادثه‌ای که ممکن بود اوضاع فارس را نابسامان کند، پایان یافت (سپهر، ۱۳۷۷: ۱۰۹۴/۳).

این شورش به‌طور مستقیم پیامدی مرتبط با کهگیلویه و بهبهان نداشت، اما می‌توان حضور چنددهزار نفری جنگجویان کهگیلویه و بهبهان در حادثه مزبور را حاکی از آمادگی و توان رزمی مردم ولایت و سرعت بسیج نظامیان ناحیه برای دفاع-یا تهاجم-دانست. به علاوه، حاکمان محلی منطقه در همکاری و حمایت حاکمان فارس-که نمایندگان دولت مرکزی بودند-همراهی و حضور مؤثر خود را نشان دادند و اطاعت از حکومت مرکزی را آشکار کردند، اما حوادثی در راه بود که انقیاد عمومی و آرامش کلی ولایت را دستخوش نابسامانی کرد.

در اواخر سال ۱۲۶۵ق، حاکم فارس «ایالت بهبهان و کوه گیلویه را به محمدکریم‌خان قاجار» واگذار کرد (حسینی فسایی، ۱۳۷۸: ۷۹۲/۱). این حاکمیت البته چندان دوام نداشت؛ زیرا میرزا قوام‌الدین (=میرزا قوام = میرزا قواما = میرزا قوما) که سال‌ها پیش از بهبهان رانده شده بود و در اصفهان زندگی می‌کرد، با استفاده از نابسامانی‌های ایالت فارس پس از مرگ محمدشاه، به بهبهان بازگشت و حاکمیت حوزه بهبهان و کهگیلویه را به دست گرفت. او که فردی شجاع و جسور بود، با حمایت جمعی از مردم بهبهان و کهگیلویه، مقابل حکومتیان ایستاد و با اخراج محمدکریم‌خان قاجار، علم استقلال برافراشت.

درواقع، علت عصیان و ادعای وی این بود که حکومت بهبهان و کهگیلویه را حق خود می‌دانست و در این موقع، تصور می‌کرد زمینه مناسب و مساعد برای حضور و حاکمیت دوباره را به دست آورده است. در حقیقت، او حاکمیت هر شخص دیگری را در کهگیلویه و بهبهان غصبی و ناحق می‌دانست. وی حتی حاکمیت «میرزا سلطان محمدخان» برادرزاده و داماد خود را که با «رقم» حکومتی «بهرام میرزا معزالدوله» حاکم فارس، تأیید و تعیین شده بود، نپذیرفت و ملغی اعلام کرد (حسینی فسایی، ۱۳۷۸: ۷۹۵/۱).

مؤلف ناسخ التواریخ نیز با اشاره به پیشینه حکومتی میرزا قوام‌الدین، نوشته است: «چون جلادتی به سزا داشت و حکمرانان فارس را مکاتی به واجب نمی گذاشت. در اول شباب او را از حکومت کوه‌گیلویه دفع دادند، بلکه از مال و خانه خلیع ساختند. لاجرم نزدیک به ۳۰ سال نزد عبدالله‌خان امین‌الدوله و منوچهرخان معتمدالدوله روز همی شمرد» (سپهر، ۱۳۷۷: ۱۱۱۲/۳)، اما اکنون احساس می‌کرد دوران دربه‌دری و توارری پایان یافته و باید حاکمیت منطقه را دوباره به دست گیرد. حاکمان فارس به زودی از عهده شکست وی برنیامدند و دست‌اندازی او موجب جنگ و کشمکش در نواحی فارس و خوزستان گشت. شاهزاده «اردشیر میرزا» که «فرمانگزار مملکت لرستان و خوزستان» بود (سپهر، همان، همان‌جا)، جمع کثیری از سپاهیان را به سوی رامهرمز و بهبهان گسیل داشت. بنا به نوشته سپهر، لشکریان پنج‌هزار نفری اردشیر میرزا با شش عراده توپ به فرماندهی سلیمان‌خان سهام‌الدوله به رامهرمز تاختند تا «مشایخ عرب و بزرگان بختیاری را که با میرزا قوام طریق موافقت می‌سپردند، «کیفر دهد و منال دیوانی رامهرمز و بهبهان و فلاحیه چعب را ارتفاع دهد» (همان، ۱۱۱۳).

با هجوم سپاه سهام‌الدوله به رامهرمز، درگیری دو طرف اجتناب‌ناپذیر شد. نخست مشایخ اعراب را که همدستان میرزا قوام بودند، با تهدید و تطمیع فریفت و به سوی خود جلب کرد. پس از آن، به قلعه مهم «چم مُلا» که از قلاع مشهور رامهرمز بود، یورش بردند و در نبردی سنگین، موفق به فتح قلعه و هزیمت طرفداران میرزا قوام‌الدین شدند. «نارین قلعه» که قلعه‌ای مهم و مستحکم در بهبهان بود، به عنوان دومین پایگاه مهم میرزا قوام‌الدین بهبهانی، به تصرف مهاجمان درآمد. این پیروزی که پس از چهار ماه به دست آمد، با استفاده از اختلاف خانگی و داخلی خاندان طباطبایی روی داد. برادرزادگان میرزا قوام‌الدین به نام‌های «میرزا سلطان محمدخان» و «میرزا کمال» که «با وی خصمگین و دلی پر ز کین داشتند» قلعه را رها کردند و «داخل اردوی سهام‌الدوله شدند» (خورموجی، ۱۳۶۳: ۸۹). در پی این جدایی، انشقاق و سستی در میان همراهان میرزا قوام‌الدین رسوخ کرد و هر لحظه بیم بازداشت و دستگیری وی می‌رفت. بنابراین بهبهان را رها کرد و با جمعی اندک به سوی زیدون و قلاع مشهور و مستحکم «گُل و گُلاب» گریخت. محمدتقی سپهر که به نظر می‌رسد سعی در اختفای حقایق و سوگیری حکومتی دارد، تسلیم شدن برادرزادگان میرزا قوام به نیروهای سهام‌الدوله را به گونه‌ای دیگر ضبط کرده و نوشته است: «برادرزادگان میرزا قوام‌الدین به دست لشکریان سهام‌الدوله گرفتار شدند» (سپهر، ۱۳۷۷: ۱۱۱۵/۳).

در هر حال، در پی فرار میرزا قوام‌الدین، «نارین قلعه» بهبهان به دست حکومتیان ویران شد و جمعی به تعاقب وی شتافتند. تصرف قلاع گُل و گُلاب آسان نبود، اما این مهم با همکاری و راهنمایی «مرادعلی» که یک تن از خویشاوندان میرزا قوام‌الدین و قائد قلاع گل و گلاب بود، اتفاق افتاد. در این پیروزی،

باز سهم میرزا سلطان محمدخان برادرزاده میرزا قوام‌الدین برجسته بود. وی با مرادعلی به سوی قلعه شتافت و با کمک جمعی از نیروهای سهام‌الدوله، قلعه گل را تسخیر کرد. میرزا قوام‌الدین مجبور به تحصن در قلعه گلاب شد، اما آب قلعه گلاب که از سمت قلعه گل تأمین می‌شد، به دست مخالفان قطع گردید. با قطع آب، دوام و مقاومت میرزا قوام‌الدین و همراهان اندکش پایان یافت و به ناچار حصارگاه را رها کردند و به سوی ممسنی گریختند. از بخت بد وی، نیروهایی که حاکم فارس برای سرکوب او فرستاده بود، در بین راه با او مصادف شدند و دستگیرش کردند. این نیرو به فرماندهی «عباسقلی خان سردار لاریجانی» که به تازگی از جانب حاکم فارس به حکومت بهبهان و کهگیلویه برگزیده شده بود، موفق به بازداشت میرزا قوام‌الدین گردید و پس از سال‌ها به کر و فرّ وی پایان داد (سپهر، ۱۳۷۷: ۱۱۱۵/۳-۱۱۱۶؛ اعتمادالسلطنه، ۱۳۶۷: ۱۷۰۶/۳؛ خورموجی، ۱۳۶۳: ۸۸-۸۹).

بنا به نقل مؤلف فارسنامه ناصری، عباسقلی خان حاکم جدید بهبهان و کهگیلویه که موفق به دستگیری میرزا قوام‌الدین بهبهانی شده بود، او را «احترامی به سزا فرموده، به مصاحبت او وارد بهبهان شدند» (حسینی فسایی، ۱۳۷۸: ۷۹۶/۱). به علاوه، میرزا سلطان محمدخان برادرزاده میرزا قوام را بازداشت‌گونه «روانه شیراز و از شیراز به طهران برده، محبوس نمودند» (حسینی فسایی، همان، همان جا). البته چند ماه بعد نیز میرزا قوام‌الدین را «به فرمایش امیر اتابک» به دارالخلافه تهران فرستادند و در آنجا زندانی کردند که اندکی بعد از مرض و با درگذشت (همان، همان جا). پس از مرگ میرزا قوام، میرزا سلطان محمدخان که ظاهراً پیشتر از تهران به بهبهان رفته بود، دوباره دستگیر و به شیراز فرستاده شد. بدین گونه حکومت بهبهان و کهگیلویه به صورت مستقل به عباسقلی خان لاریجانی واگذار گردید و او «بی‌مداخلت غیر به ایالت کوه‌گیلویه و بهبهان پرداخت و هر ناحیه را به سرکرده‌ای لاریجانی سپرد» (همان جا). بدین ترتیب، پس از اعضای خاندان نوری، این دومین خاندان از شمال کشور بود که در جنوب به قدرت رسید و حاکمیت کهگیلویه و بهبهان را در دست گرفت.

اندکی پس از میرزا قوام‌الدین بهبهانی، ولایت بهبهان و کهگیلویه وارد دور دیگری از منازعات و کشمکش‌های ویرانگر شد. چنین به نظر می‌رسد که حاکمان حکومت مرکزی تصور می‌کردند دستگیری و سرکوب میرزا قوام‌الدین بهبهانی، ولایت بهبهان و کهگیلویه را آرام خواهد کرد، ولی عملاً طغیان‌های دیگری از طرف برخی رؤسای ایلات و طوایف کهگیلویه و بهبهان رخ داد.

یکی از طغیانگران جدید، «محمدباقرخان نویی» از رؤسای ایل نویی کهگیلویه بود که به سختی سرکوب شد. درباره علل این عصیان اطلاعی در دست نیست، اما بنا به روایت ناسخ‌التواریخ، محمدباقرخان نویی «عباسقلی خان را مکانتی نمی‌گذاشت و اعتنایی به احکام او نداشت» (سپهر، ۱۳۷۷: ۱۱۱۸/۳). حسینی

فسایی نیز اشاره کرده است که محمدباقر خان نویی «اعتنایی به احکام عباسقلی خان نگذاشت و مدتی بر این منوال بگذشت» (۱۳۷۸: ۱/۷۹۷). می‌توان دریافت که در واقع، مهم‌ترین شیوه و سبک «بی‌اعتنایی» به حاکمان ایالتی و ولایتی و «احکام و اوامر» آنها، عدم تأدیه توقعات مالیاتی و عدم پرداخت مالیات مقرر بود.

تجربه پیشین حاکمان محلی و مردم منطقه از نوع حاکمیت مأموران قبلی حکومت در بهبهان و کهگیلویه، بیانگر این مهم بود. نویسنده سفرنامه ممسنی که خود از مأموران حکومت قاجار در گردآوری مالیات مناطق ممسنی، کهگیلویه و بهبهان در سال‌های ۱۲۶۰ و ۱۲۶۱ ق. بود، فصل مشبعی به مبحث مذکور اختصاص داده است. وی تا حدود زیادی منصفانه به رفتار حاکمان مرکزی و ایالتی فارس و ولایت بهبهان و کهگیلویه و ممسنی، درباره گردآوری مالیات پرداخته است. او بیان کرده است که عامه مردم ممسنی، کهگیلویه و بهبهان و نیز کلانتران و خوانین محلی آنها، همه از دست مالیات‌گیران حکومت و میزان هنگفت مالیات آه و ناله‌شان بلند بود و بسیاری از مردم متواری شدند و سر به کوه و بیابان گذاشته بودند (ر.ک. به: گرمودی، ۱۳۷۰: ۱۳۴-۱۶۶). او گفته است: «اشراف فارس و عمال خجسته اعمال... به جهت اغتشاش امر حاکم، الوار را دستاویز کرده، هر سال بی‌سبب و جهت مبلغی بر جمع آنها [مالیات] می‌افزایند» (گرمودی، همان، ۱۵۹). علاوه بر این، به دروغ از فراوانی عایدات درآمد این مناطق تعریف و تمجید می‌کردند و حاکم جدید را به افزایش مالیات منطقه تحریک می‌کردند و فشار مضاعف بر مردم وارد می‌آوردند؛ به همین دلیل «رفته رفته رعیت آنها فرار کرده» (همان، همان جا) تا خود را از دست حاکمان و فشار مالیات نجات بخشند.

میرزا فتح‌خان گرمودی به صراحت اعتراف کرده است که: «به حق خدا اشراف و عمال فارس در تشخیص جمع [مالیات] این طوایف چنان ظلم و بی‌حسابی کرده‌اند که در هیچ جای عالم نیست» (همان، ۱۳۹). وی تأکید کرد که مأموران مالیاتی و حکام ولایت و ایالت به عمد «تخنخواه گزاف» به حساب لُرهای منطقه می‌نوشتند که «از میان آن مفسده بیرون آید» (همان، ۱۴۷). گرمودی به نقل از یکی از حاکمان محلی ولایت کوه‌گیلویه نوشته است مالیات‌های سنگین و ویرانگر باعث شده بود «... هیچ طایفه نیست که اقلاً ثلث آن فراری نباشد و دیگر با نهایت عجز و مسکنت مذکور ساخت که عمال و مستوفیان فارس در حق ما ظلم فاحش می‌نمایند» (همان، ۱۵۲). نکات مهمی را که گرمودی به عنوان یکی از مأموران مالیاتی وقت متذکر شده، شایسته دقت و تأمل خاص است. از فحواي گزارش وی می‌توان به خوبی دریافت که عامل اصلی شورش‌ها و جنگ‌ها، تواری و مهاجرت اجباری مردم ولایت بهبهان و کوه‌گیلویه، مالیات‌گیری‌های گزاف حکام ولایت و نیز حاکمان ایالت فارس بوده است. مواردی از این دست در گزارش مختصر گرمودی فراوان و مایه آگاهی است.

باری، در پی سرکوب شورش‌های میرزا قوام‌الدین بهبهانی و محمدباقر نویسی، دوران حکومتی عباسقلی‌خان لاریجانی در کهگیلویه و بهبهان برجستگی خاصی پیدا کرد. با این حال، حکومتش مستعجل بود. جانشین لاریجانی فردی از خاندان «نوری» به نام «مهرعلی‌خان شجاع‌الملک نوری» بود که در ذی‌حجه ۱۲۶۷ حکومت بهبهان و کهگیلویه را به دست آورد. این منصب را «نصرت‌الدوله فیروزمیرزا» حاکم جدید فارس بدو ارزانی کرد. وی از خط سیر اصفهان و بختیاری وارد «نواحی کوه‌گیلویه و دهدشت [و] بلده بهبهان گردید» و حکومت منطقه را به مهرعلی‌خان نوری سپرد (حسینی فسایی، ۱۳۷۸: ۷۹۷/۱).

طی سال‌های ۱۲۶۸ تا ۱۳۷۲ق، منابع عصر گزارشی دربارهٔ رخدادها و تحولات سیاسی-اجتماعی ولایت بهبهان و کهگیلویه به دست نداده‌اند. به احتمال زیاد مشکلی در اخذ مالیات وجود نداشته و تمردی از جانب عامهٔ مردم یا حاکمان محلی صورت نگرفته است. بنا به روایت حسینی فسایی، در سال ۱۲۷۲ق. «خداکرم‌خان بویراحمدی» بخشی از بختیاری را عرصهٔ هجوم و غارت قرار دارد. گزارش این واقعه، مرکز نشینان را مجبور ساخت حاکم فارس را موظف به حل مسئله و استرداد اموال غارتی کنند. در نتیجه «آقا میرزا محمد فسایی» مأمور این کار شد و با احضار خداکرم‌خان، موجب حل و فصل موضوع گردید. بدین ترتیب «مخاصمت را به مسالمت تبدیل نمود و به توسط خوانین بختیاری از جرم خداکرم‌خان عفو و اغماض نمودند» (حسینی فسایی، ۱۳۷۸: ۸۰۸/۱). سال بعد (۱۲۷۳ق) که اشغال بوشهر توسط انگلیسی‌ها صورت گرفت، مردم کهگیلویه و بهبهان از جمله جنگجویانی بودند که برای مقابله با انگلیسی‌ها بسیج شدند. مؤلف فارسنامهٔ ناصری نوشته است که به فرمایش مؤیدالدوله حاکم فارس، میرزا سلطان محمدخان که مدت‌ها بود از ایالت کوه‌گیلویه معزول و در شیراز توقف داشت، توانست نزدیک به هزار و پانصد نفر سوار و تفنگچی کوه‌گیلویه را فراهم آورد و به اردوی ایرانیان مدافع مملکت در جنوب کشور پیوست (حسینی فسایی، همان، ۸۱۷). پس از پایان این رخداد، جنگجویان جنوب که در پیرامون بوشهر بودند، به نواحی خود بازگشتند.

حسینی فسایی در ذیل حوادث ذی‌قعدة ۱۲۷۳، به عزیمت «سلیمان‌خان افشار» برای نظم نواحی کوه‌گیلویه و بهبهان اشارت کرده و گفته است: «بعد از ورود به صواب‌دید نواب لطف علی‌میرزا والی بهبهان... در جرح و تعدیل امورات کلانتران کوه‌گیلویه پرداخته، به اندک زمانی شوریدگی‌ها را آرام نمود» (همان، ۸۱۸). نویسنده آگاهی دیگری که مبین علت یا علل «شوریدگی‌ها» و «بی‌نظمی» منطقه بهبهان و کهگیلویه باشد، به دست نداده است. با این حال، طبق سنت مرسوم و روال معمول، مسائل مالیاتی و مشکل تأدیه و تأخیر مالیات مربوط به کلانتران، منشأ شوریدگی و بی‌نظمی محسوب می‌شد.

باری، دوران حکومتی لطفعلی میرزا در کهگیلویه و بهبهان، تا شعبان سال ۱۲۷۵ق. دوام یافت. در این زمان، «طهماسب میرزا مؤیدالدوله» پدر لطفعلی میرزا از ایالت فارس معزول گردید و به دنبال آن، او پسرش را از «بهبهان احضار به شیراز» کرد (همان، ۸۲۰).

حاکم جدید ایالت فارس «سلطان مراد میرزا حسام السلطنه» بود که در اواخر شوال ۱۲۷۵ وارد شیراز شد. او نیز «ابراهیم خان جوینی خراسانی» را که مردی سالخورده بود، والی ایالت کهگیلویه و بهبهان کرد و «میرزا سلطان محمدخان بهبهانی» را «نائب» او کرد (همان، ۸۲۰). به گفته خورموجی، دلیل این اقدام، حرمت سید بودن میرزا سلطان محمدخان و «رعایت خانواده رسالت» بود که «آن ولایت را کما فی السابق» بدو «مفوض داشت» (خورموجی، ۱۳۶۳: ۲۴۶-۲۴۷). دوره حکومتی ابراهیم خان دو سال دوام داشت که در این مدت گزارشی از ناآرامی در ولایت کهگیلویه و بهبهان در منابع دست اول ثبت نشده است.

در ربیع الاول ۱۲۷۷ حکومت فارس به طهماسب میرزا مؤیدالدوله واگذار گردید و او نیز به جای ابراهیم خان جوینی «ایالت کوه گیلویه و بهبهان را به مهرعلی خان شجاع الملک نوری» سپرد (حسینی فسایی، ۱۳۷۸: ۸۲۳/۱). البته حاکمیت مهرعلی خان نوری کوتاه مدت بود. او که «با فوج قشقای و دو عراده توپ» به سوی کهگیلویه و بهبهان لشکر کشید، موجب وحشت اهالی و حاکم محلی منطقه-میرزا سلطان محمدخان بهبهانی-گردید و معارضة جدیدی را باعث شد (خورموجی، ۱۳۶۳: ۲۸۷). با این حال، به قید قسم قرآن که «در حاشیه کلام الله مسطور و به خاتم خود ممهور نموده» بود، «آن سید حسینی نسب فریفته گردید» و چون به نزد مهرعلی خان رفت، دستگیر گشت و در شیراز بازداشت شد (خورموجی، همان، همان جا).

شیوه اعمال حاکم جدید با ساکنان ولایت، چنان همراه با اجحاف و ستم بود که سبب نارضایتی و عزل او گردید. مؤلف حقایق الاخبار ناصری تنها بدین جمله بسنده کرده است که: «حاکم جدید در کوهگیلویه و بهبهان به قدر امکان دام جور نهاد و داد بیداد داد. چون جورش به غایت کشید، دورش به نهایت رسید (و) در همان اوقات حکم عزلش از دربار معدلت مدار شاهنشاهی... صادر گردید» (خورموجی، ۱۳۶۳: ۲۸۷).

مؤلف فارسنامه ناصری معتقد است که شجاع الملک نوری «برای طمع در اموال» میرزا سلطان محمدخان طباطبایی بهبهانی، او را به قید «سوگند و میثاق قرآنی... مأخوذ داشته، روانه شیرازش» کرد، اما «این خیانت و بدعهدی بر شجاع الملک نامبارک آمده، بعد از آن سال به حکومت و ایالتی نرسید» (حسینی فسایی، ۱۳۷۸: ۸۲۴/۱).

حکومت احتشام‌الدوله: تلاش برای برقراری نظم، آبادانی و مساوات ولایت بهبهان و کهگیلویه

طولانی‌ترین و پراهمیت‌ترین دوره حکومتی حاکمان قاجاری در بهبهان و کهگیلویه، از آن سلطان اویس میرزا احتشام‌الدوله بود. وی که فرزند بزرگ فرهادمیرزا معتمدالدوله و نوه عباس میرزای معروف بود، حدود دوازده سال در دو دوره زمانی، حاکمیت منطقه را در دست داشت (ربیع‌الاول ۱۲۸۱ تا اواخر ذی‌حجه ۱۲۸۵ و جمادی‌الثانی ۱۲۹۱ تا جمادی‌الثانی ۱۲۹۸).

او در دو کتیبه مهم که یکی از آنها کاملاً سالم و نمایان است و در سال ۱۲۹۶ ق. نقر شده است، به هر دو دوره حکومتی خویش در کهگیلویه و بهبهان اشاره کرده است (برای اطلاع بیشتر، رجوع شود به: سیاهپور، ۱۳۸۶: ۱۲۵-۱۲۷؛ اقتداری، ۱۳۵۹: ۲۹۷-۲۹۹).

در این کتیبه‌ها به برخی اقدامات خویش اشاره دارد؛ از جمله «در سن بیست و پنج سالگی مأمور به نظم کهگیلویه شدم» (سیاهپور، ۱۳۸۶: ۱۲۵). به علاوه، سکونت مأموران دولت را در خانه‌های مردم ممنوع کرد «و عمارات عدیده و سربازخانه و توپخانه به جهت نوکر و مأمور دیوان» ساخت (اقتداری، ۱۳۵۹: ۲۹۷). معضل آب بهبهان را پس از سال‌ها و با زحمات زیاد و مخارج فراوان شخصی سروسامان داد (حسینی فسایی، ۱۳۷۸: ۱/۸۲۷-۸۲۸؛ مقایسه شود با: اقتداری، همان‌جا).

فسایی که از دوستان نزدیک احتشام‌الدوله بود و بارها در رکاب وی منطقه کهگیلویه و بهبهان را سیاحت کرد، اطلاعات سودمندی درباره اقدامات او به دست داده است. منابع مکتوب عصر و برخی روایات شفاهی، مبین اقدامات مفید و چشمگیر او در ولایت مذکور است. نه فقط منابع ایرانی که برخی بیگانگان نظیر لرد کرزن مؤلف کتاب *ایران و قضیه ایران* - که هم‌عهد او بود - نیز تصریح دارد که احتشام‌الدوله «با مدارا و نیک‌نامی حکومت می‌کند» (کرزن، ۱۳۸۰: ۱/۲). نویسنده فارسنامه ناصری بیان کرده است که: احتشام‌الدوله «ریاستی قرین عقل و سیاستی آمیخته به عدل داشت» (حسینی فسایی، ۱۳۷۸: ۸۴۶/۱).

باری! بر مبنای منابع موجود، برخی اقدامات و عملکرد عمرانی و نیکوکارانه او در ولایت کهگیلویه و بهبهان به اختصار عبارت است از:

۱. از همان آغاز حضور در بهبهان و کهگیلویه در سال ۱۲۸۱ ق، «به خوبی کردار و نرمی گفتار دل‌های پراکنده الوار کهگیلویه = و بهبهان = را متفق فرموده... در اندک زمانی تمام شوریدگی‌های الوار به آرامی رسید» (حسینی فسایی، ۱۳۷۸: ۱/۸۲۵).

۲. وی مردم «حومه بهبهان و ناحیه زیدون و بلوک لیراوی» را «که از سوء سلوک حکومت اهالی آنها

پراکنده بودند به استمالت و وعده تخفیف از مالیات و منال مقرر دیوانی و دادن تقاوی و مساعده» باز گرداند و آنها «مشغول رعیتی و زراعت شدند» (حسینی فسایی، همان، همان جا). بدین ترتیب، «دهات حومه بهبهان» که تا قبل از احتشام‌الدوله «خراب و ویرانه بود... از اهتمام نواب معزی الیه آباد و معمور گردید» (همان، ۱۴۹۵/۲). علاوه بر بهبهان و حومه آن، ناحیه زیدون نیز در همان دور اول حاکمیت وی معمور و آبادان گشت (همان جا).

۳. در سال ۱۲۸۱ ق. که به کهگیلویه عزیمت نمود «در تمام قصبه دهدشت ساکن داری و نافخ ناری نبود» که «از اهتمام» و پیگیری او «تا سال ۱۲۸۵ نزدیک به ۵۰۰ خانوار در دهدشت مسکن نموده، بنای تجارت گذاشتند» (همان، ۱۴۸۸/۲). با این حال، پس از استعفای احتشام‌الدوله در سال ۱۲۸۵ ق، دهدشت و اطراف آن دستخوش ویرانی و تخلیه گردید که در دور دوم حاکمیت احتشام‌الدوله «باز صورت آبادی گرفت» (همان جا).

۴. یکی از اقوام مشهور منطقه، طوایف شیرعلی و شهرویی بودند که همگی آنان «در حدود سال ۱۲۵۶... از نواحی بهبهان به جانب رامهرمز و عربستان و شوشتر فرار نمودند»، اما احتشام‌الدوله در سال ۱۲۸۲ ق. آنها «را اطمینان داده، به کوه گیلویه بازگردانید و در محل بوالفریس از محال حومه بهبهان منزل داد» (همان، ۱۴۹۱). البته پس از عزل احتشام‌الدوله، طوایف مذکور «باز پراکنده اطراف شدند» (همان جا). درباره تواری و گریز این دو طایفه و برخی طوایف و ایلات دیگر کهگیلویه و بهبهان از دست مالیات‌گیران حکومت، یک مأمور مالیاتی قاجاری در سال‌های ۱۳۶۰-۱۳۶۱ ق. اعتراف کرد که به سبب فشار مالیاتی «ایلات طبیعی و شیرعلی و دشمن زیاری و شهرویی» از منطقه فرار کردند و «میان بختیاری و اعراب رفته‌اند» (گرمودی، ۱۳۷۰: ۱۵۷).

۵. رونق دادن دوباره تجارت پیشینه‌دار تاجران دهدشتی؛ چنان که در مرتبه اول حاکمیت او در بهبهان و کهگیلویه، تجار دهدشتی «بنای تجارت را گذاشتند و چندین کاروان متاع هندوستان را به اصفهان رسانیدند» (حسینی فسایی، ۱۳۷۸: ۱۴۸۸/۲).

۶. رونق دادن باغداری و تشویق باغداران و تخفیف مالیات آنها و نیز معاف کردن آنان به مدت چند سال؛ از جمله میوه‌های لیمو، نارنج، انار، انجیر و انگور را معاف از مالیات و «بی‌تعرض دیوانیان» اعلام داشت و مردم را تشویق به کشت و غرس آنها کرد (همان، ۱۴۹۳).

۷. حفر قنات و جداول آب برای مصرف مردم به عنوان آب شرب و نیز کشاورزی و باغداری.

۸. از هزینه و مخارج شخصی خود صرف عمران و آبادی منطقه می‌کرد. مؤلف «وقایع اتفاقیه» ذیل رخدادهای سال ۱۲۹۳ ق. نوشته است: احتشام‌الدوله که «علیحضرت پادشاهی» حکومت کهگیلویه

را ده ساله بدو داده بود، طی دو سال حاکمیت خویش «مبلغ سه چهار هزار تومان ضرر نموده و از کیسه خود به دیوان داده است و نیز قریب دو سه هزار تومان هم در کوهگیلویه [کهگیلویه] مخارج از خود نموده است که آباد نماید» (وقایع اتفاقیه، ۱۳۷۶: ۵۵). این شیوه حکومت‌داری و عملکرد در میان حاکمان عصر قاجار، یک نمونه استثناء و شگفت بود.

۹. ایجاد یک مرکز مسکونی نمونه به نام «دولت‌آباد» در ناحیه‌ای به نام «تسوج» از روستاهای «چرام» کهگیلویه که علاوه بر فسایی، روایات شفاهی مؤید این اقدام مهم احتشام‌الدوله است. در این مکان بیلاقی خوش‌آب‌وهوا، چندین خانه زیبا توسط احتشام‌الدوله و برخی از همراهان وی ساخته شد. بنا به نقل فسایی، احتشام‌الدوله «برای نشیمن تابستانه خود خانه وسیعی از گچ و سنگ بساخت... و حمامی در کمال تنقیح و حوض بزرگ و باغچه‌های پر از گل و ریاحین در آن عمارت احداث نمود و نامش را دولت‌آباد گذاشت» (حسینی فسایی، ۱۳۷۸: ۱۴۸۶/۲). هر یک از «همراهان» احتشام‌الدوله نیز «در گرد آن خانه عمارتی» بنا کردند و در نتیجه «صورت آبادی بهم رسانید» (حسینی فسایی، همان، همان جا).

برخی پیران ایلات کهگیلویه و بویراحمد به احتشام‌الدوله و سکونت تابستانه در «تسوج» و عملکرد وی اشاره کرده‌اند. یکی از پیرمردان طایفه «جلیل» بویراحمد، از اجداد خویش حکایت می‌کرد که یک بار شخصی دامدار از منطقه تسوج به احتشام‌الدوله مراجعه کرد که گرگ‌ها بسیاری از گله او را دریده و از بین برده‌اند. احتشام‌الدوله دستور داد نیروهای نظامی وی با همکاری مردم منطقه، محیط کوهستانی تسوج را محاصره و گرگ‌ها را نابود کنند. در نتیجه این اقدام حدود ۱۲۰ تا ۱۳۰ گرگ از بین برده شد و یکی از آنها را که زخمی بود نزد احتشام‌الدوله بردند. احتشام‌الدوله در حضور جمع گرگ را خطاب کرد که برو در کوه و به همه حیوانات بگو که فردی به اسم احتشام‌الدوله حاکم منطقه شده و امر کرده که دیگر از این اعمال مرتکب نشوید. اگر کار خلافی کردید، فرجامتان مرگ و نابودی است (مصاحبه با: خدابخش همت‌پور، تابستان ۱۳۷۱: روستای جلیل بویراحمد).

در هر حال، شیوه حکومتی احتشام‌الدوله کاملاً با حاکمان دیگر عهد قاجار در کهگیلویه و بهبهان فرق داشت. او از نیک‌نام‌ترین حاکمان عصر قاجاری ولایت بود. در واقع، به تبع همین سلوک مردم‌دارانه و عادلانه بود که وقتی در سال ۱۲۹۳ق. به دستور ناصرالدین‌شاه عزل شد، مردم کهگیلویه و بهبهان مراتب اعتراض و نارضایی خود را آشکارا به حکومت اعلام داشتند و در تلگرافی به ناصرالدین‌شاه با صراحت و شهامت عنوان کردند: «ما حکومتی غیر از نواب احتشام‌الدوله را نمی‌خواهیم [و] هر کس دیگر بر ما حاکم بشود... تفرقه می‌شویم» (وقایع اتفاقیه، ۱۳۷۶: ۶۰).

تجربه حاکمیت وی بیانگر آن بود که مردم منطقه حاکم رعیت پرور را می‌پسندیدند و قرب و منزلت قائل بودند. خفیه‌نویسان انگلیس که تا حدودی اخبار تجمعات و اعتراضات مردم منطقه را منعکس کرده‌اند، نوشته‌اند: «بعد از آنی که نواب احتشام‌الدوله را از حکومت کهگیلویه معزول و عالیجاه نصیرالملک را منصوب کردند... نصف از خلق کهگیلویه رفته بودند در بندر ابوشهر و به تلگراف به اعلیحضرت پادشاهی عرض کرده بودند که ما حکومتی غیر از نواب احتشام‌الدوله را نمی‌خواهیم... نصف دیگر از خلق بهبهان به اتفاق خود نواب احتشام‌الدوله از بهبهان بیرون رفته که همراه نواب معزی الیه به طهران بروند...» (همان‌جا). در نتیجه چنین اعتراض عمومی بود که ناصرالدین‌شاه حکم حکومتی خود را ملغی کرد و حاکمیت احتشام‌الدوله را در کهگیلویه و بهبهان مجدد تثبیت کرد. عامه مردم منطقه نیز مطیع او و قوانین جاری مملکت بودند. برخی اوقات در همه نقاط فارس-جز کهگیلویه و بهبهان-شورش و شرارت و دزدی و راهزنی و غارت شایع و رایج بود. این مهم را مؤلف فارسنامه ناصری ذیل حوادث سال ۱۲۹۲ق. اشاره کرده است: «از اواسط این سنه مردمان شریر در عموم مملکت فارس جز کوه‌گیلویه بنای راهزنی و دزدی و اشتلم‌کاری و غارت گذاشته، مملکت وسیعی را شوریده داشتند...» (حسینی فسایی، ۱۳۷۸: ۸۴۸/۱).

باری! در دوره دوم حاکمیت احتشام‌الدوله که تا پایان سال ۱۲۹۸ق. دوام داشت، رونق و رفاه اقتصادی منطقه کاملاً ملموس و مشهود گردید و امنیت خاطر عامه مردم ولایت به نهایت درجه در دوران قاجار رسید. ساکنان ولایت بهبهان و کهگیلویه دوره‌ای از امنیت و آسایش عمومی را که همراه با نوعی مردم‌گرایی از سوی حاکم قاجاری بود، تجربه کردند. در واقع، شیوه حاکمیت احتشام‌الدوله و حکومت‌داری بالنسبه عادلانه و رعیت‌پرورانه وی، اساس ترقی اقتصادی و آرامش سیاسی-اجتماعی ولایت مزبور در دهه‌ای از عهد قاجار بود.

بهبهان و کهگیلویه در سال‌های ۱۲۹۸ تا ۱۳۱۳ق

پس از عزل احتشام‌الدوله و پدرش فرهادمیرزا معتمدالدوله، کسان دیگری حاکم فارس و کهگیلویه شدند که هیچ‌گاه نتوانستند خوش‌نامی و سلوک رعیت‌پرورانه آنان را تداوم ببخشند. نویسنده «وقایع اتفاقیه» که خود شاهد عینی خروج احتشام‌الدوله و معتمدالدوله از شیراز به تهران بود، گزارش داده است که: هنگام حرکت «جمیع اهالی فارس از اعلی و ادنی [آنها را] مشایعت نمودند [و] هرگز چنین مشایعتی به هیچ حاکمی تاکنون نشده بود» (وقایع اتفاقیه، ۱۳۷۶: ۱۳۳).

منابع هم‌عصر حادثه، هیچ‌یک درباره علت عزل احتشام‌الدوله و پدرش معتمدالدوله سخنی نگفته‌اند. حسینی فسایی ذیل رخدادهای «ربیع دوم» سال ۱۲۹۸، تنها بدین نکته اشاره کرده است که:

معتمدالدوله «احضار به دارالخلافة طهران گشته» و او هم «در انتظار» احتشامالدوله «توقف فرموده و بعد از ورود نواب معظم الیه... از شیراز حرکت فرموده... به سلامتی وارد طهران شدند» (حسینی فسایی، ۱۳۷۸: ۱/۸۵۷).

خفیه‌نویس انگلیس که اخبار مهم ایالت فارس را در هر ماه ضبط می‌کرد نیز اشاره‌ای به علت عزل احتشامالدوله و معتمدالدوله نکرده است. تنها روایت وی این است که: «بعد از عزل... معتمدالدوله شهر و اطراف شهر و بلوکات فارس بسیار مغشوش شده است...» (وقایع اتفاقیه، ۱۳۷۶: ۱۳۱).

بعد از عزل معتمدالدوله، «مملکت فارس» را ضمیمه قلمرو حاکمیتی «مسعودمیرزا ظل‌السلطان» کردند و او نیز فرمانروایی فارس را به فرزندش «سلطان حسین میرزا جلال‌الدوله» سپرد (حسینی فسایی، ۱۳۷۸: ۱/۸۶۴). جلال‌الدوله هم «ایالت کوه‌گیلویه و بندرعباس» را به «حاجی نصیرالملک» واگذار کرد (حسینی فسایی، همان، همان‌جا؛ اعتمادالسلطنه، ۱۳۶۷: ۳/۳۰۳۲، ۲۰۳۹).

اطلاعاتی که دو منبع مهم عصر-فارسنامه ناصری و وقایع اتفاقیه-از حوادث دوران حاکمیت نصیرالملک به دست داده‌اند، بسیار اندک است. در این دوره که از اواسط سال ۱۲۹۸ تا اواسط ۱۳۰۳ ق. به طول انجامید، چند درگیری میان نیروهای حکومت به رهبری نصیرالملک و مردم منطقه کهگیلویه و بهبهان صورت گرفت. بنا به نوشته خفیه‌نویس، نصیرالملک «مهدیقلی خان باشتی» را در عوض قتل پسر فراش‌باشی -که چند سال قبل کشته بود- سر برید. به علاوه «سوار و جمعیت فرستاده... به قلعه باشت که اموال او را هم ضبط نمایند و برادر او را بگیرند...» (وقایع اتفاقیه، ۱۳۷۶: ۱۴۲-۱۴۳). در سال ۱۲۹۹ ق، در بهبهان «اغتشاشی» صورت گرفت و نصیرالملک تقاضای «سوار و سرباز» کرد. در نتیجه، عده‌ای از اغتشاشگران را دستگیر و به شیراز فرستادند. چون این اخبار به تهران منعکس گردید، شاه حکم کرد که «حاکمی از طهران به جهت بهبهان منصوب و حاجی نصیرالملک معزول باشد» (همان، ۱۴۷). به نظر نمی‌رسد چنین حکمی عملی شده باشد؛ زیرا نصیرالملک همچنان در حاکمیت منطقه باقی ماند. گزارش‌های بعدی خفیه‌نویس، حاکی است که در سال ۱۳۰۰ ق. خبر اغتشاش مجدد در بهبهان به شیراز رسید و نصیرالملک که خود در شیراز بود، به همراه «پانصد سرباز و چندین سوار» قصد عزیمت بهبهان کرد که خیلی زود «موقوف شد» (همان، ۱۹۷-۱۹۸). از آن پس، هیچ اطلاعی درباره‌ی ایام حکومتی نصیرالملک در منابع موجود نیست و خفیه‌نویسان در این باره ساکت‌اند. شاید حادثه مهمی رخ نداده که قابل انتشار و انعکاس بوده باشد.

منابع موجود، به‌خصوص وقایع اتفاقیه که از اغتشاش در بهبهان سخن گفته، گزارشی درباره‌ی علت یا علل شورش‌ها به دست نداده است. سرانجام دوره نخست حاکمیت نصیرالملک در بهبهان و کهگیلویه

۱. مهدیقلی خان یکی از خوانین باشت و باوی (بابویی) در دوران قاجار بود.

در رجب ۱۳۰۳ پایان یافت و به جای وی «مؤتمن‌الملک» حاکم ولایت گردید. این فرد نیز تا شعبان سال ۱۳۰۴ حکومت کرد؛ سپس جای خود را دوباره به نصیرالملک داد، اما اندکی بعد نصیرالملک معزول گردید و تا چند ماه جایگزین وی برای حاکمیت منطقه معین نشد. دلیل آن را خفیه‌نویس «مزایده» سنگین و ناسودمند ولایت کهگیلویه و بهبهان دانسته و نوشته است: برای «حکومت بهبهان و ممسنی تاکنون کسی پیدا نشده چونکه جمع او را زیاد کرده‌اند هیچ کس قبول نمی‌کند» (همان، ۱۳۹۲). با این حال، فردی به نام «قاسم‌خان بیضایی» حاضر به پذیرش حکومت کهگیلویه و بهبهان و ادای کامل مزایده آن گردید. خفیه‌نویس نوشته است: «حکومت بهبهان را به قاسم‌خان بیضایی داده و تمسک مالیاتی سپرد و خلعت پوشید» (همان‌جا). دوام حکومتی قاسم‌خان نیز اندک بود؛ زیرا در جمادی‌الثانی ۱۳۰۵ ظل‌السلطان از حاکمیت فارس معزول و به جای وی احتشام‌الدوله منصوب گردید. احتشام‌الدوله نیز «میرزا احمدخان نائینی» را به حکومت بهبهان و کهگیلویه انتخاب و اعزام کرد (همان، ۳۰۶، ۳۱۵). باز هم مثل همیشه، موضوع مهم و حیاتی مردم منطقه و نمایندگان حکومت قاجار، مالیات و أخذ آن بود. تنها منبع مهمی که در دست است و رخدادهای ولایت را ضبط کرده، وقایع اتفاقیه می‌باشد که مجموعه مختصری از گزارش‌های خفیه‌نویسان انگلیس در ولایات جنوبی ایران تا سال ۱۳۲۲ ق است. در این اثر، به یک واقعه مهم مالیاتی اشاره شده است که: «طایفه‌ای از اهل بهبهان مالیات نمی‌دادند». بنابراین میرزا احمدخان نائینی حاکم ولایت، تعداد «بیست نفر سرباز با یک نفر نایب می‌فرستد که مالیات آنجا را بگیرند». طایفه طاعی مقاومت کردند و ضمن کتک زدن سربازها، آنها را خلع سلاح و برهنه کردند. البته فرجام کار با میانجی‌گری «کدخدایان» به سوی اصلاح پیش رفت (همان، ۳۳۶).

حاکمیت میرزا احمدخان نائینی که از شوال ۱۳۰۵ آغاز شده بود، در شعبان ۱۳۰۷ پایان یافت و «نوذرمیرزا» جایگزین وی گردید (همان، ۳۵۵). در دوره نوذرمیرزا، باز هم کشمکش بر سر مالیات و تعدی حکومت و به تبع آن، اعتراض و اعتصاب مردم منطقه ادامه داشت. گزارشی که خفیه‌نویس انگلیس از معترضان بهبهانی و بست‌نشینی آن‌ها در «مسجد نو» شیراز به دست داده، مبین این مهم است. بنا به نقل نویسنده «قریب پنجاه نفر از اهل بهبهان آمده‌اند به شیراز دور مسجد نو بست نشسته‌اند و شکایت از نوذرمیرزا حاکم خود دارند که اجحاف و زیادتی به ماها کرده است...» (همان، ۳۶۲). هیچ معلوم نیست فرجام شکایت بست‌نشینان بهبهانی در شیراز به چه انجامیده است.

در هر حال، حکومت احتشام‌الدوله (که ملقب به معتمدالدوله شده بود) در شعبان ۱۳۰۹ پایان یافت و جانشین وی رکن‌الدوله تعیین گردید. رکن‌الدوله هم فرزند خود عین‌الملک را حاکم بهبهان و کهگیلویه کرد (همان، ۳۹۸، ۴۰۴). حاکمیت عین‌الملک از همان آغاز با مشکل مواجه شد؛ زیرا بنا به نوشته خفیه‌نویس انگلیس «در بهبهان نواب عین‌الملک یک نفر از اهل آنجا را کشته است مردم جمعیت کرده

و اغتشاش نموده‌اند و هنوز هم آن اغتشاش باقی است» (همان، ۴۱۱). هر چند منابع موجود اشاره‌ای به فرجام اغتشاش ندارند، ولی مشخص است که چند ماه بعد حاکمیت عین‌الملک پایان یافت و جایگزین وی «عبدالله‌میرزا» نام شده که سال قبل «حاکم آباء» بوده است (همان، ۴۳۱). به احتمال زیاد عبدالله‌میرزا اصلاً حضوری در کهگیلویه و بهبهان پیدا نکرده؛ زیرا چند روز بعد، حکومت ولایت مذکور را به عبدالله‌خان پسر داراب‌خان قشقایی داده‌اند (همان، ۴۳۳). گزارشی که خفیه‌نویس انگلیس دربارهٔ دوره حکومتی عبدالله‌خان قشقایی به دست داده، حاکی از شورش اهل بهبهان علیه اوست که «دور» او را گرفته بودند و «چند نفری هم کشته شده است» (همان، ۴۵۰). طبق معمول، هیچ نشانه‌ای از علت یا علل این شورش در منابع موجود نیست. در پی این حادثه و شاید به تبع آن، حکومت عبدالله‌خان قشقایی در کهگیلویه و بهبهان پایان یافت و به جای وی «فرج‌الله‌خان منتصرالملک» منصوب گردید (همان، ۴۵۴). رقم قراردادی که برای دادن ولایت مزبور به منتصرالملک تعیین کرده بودند، «چهل و نه هزار تومان» بوده است (همان، ۴۶۳). به نظر می‌رسد حدود دو سال منتصرالملک حکومت کهگیلویه و بهبهان را در دست داشته است؛ زیرا اوایل شوال ۱۳۱۳ حکومت بهبهان و کهگیلویه را به «نصیرالملک» واگذار کرده بودند و او نیز «صفا‌میرزا» را «نائب‌الحکومه» خویش کرده بود (همان، ۵۰۲). در واقع، نصیرالملک و نائب وی صفا‌میرزا، آخرین حاکمان قاجاری بهبهان و کهگیلویه در عصر ناصری بوده‌اند.

جدول شماره ۱. حاکمان ولایت بهبهان و کهگیلویه در عصر ناصری

نام حاکم	سال(های) حکومت
محمدکریم خان قاجار	اواخر ۱۲۶۵ تا ۱۲۶۶ ق
عباسقلی خان سردار لاریجانی	۱۲۶۶ ق تا ذی‌الحجه ۱۲۶۷
مهرعلی خان شجاع‌الملک نوری	ذی‌الحجه ۱۲۶۷ تا ۱۲۷۲ ق
لطف‌علی میرزا	۱۲۷۲ تا ۱۲۷۵ ق
ابراهیم خان قاجار جوینی خراسانی	۱۲۷۵ تا ۱۲۷۷ ق
مهرعلی خان شجاع‌الملک نوری	۱۲۷۷ تا پایان ۱۲۸۰ ق
احتشام الدوله	آغاز ۱۲۸۱ تا ذی‌الحجه ۱۲۸۵
ابوالفتح خان صارم الدوله	صفر ۱۲۸۶ تا ربیع‌الاول ۱۲۹۱
محمدتقی خان	ربیع‌الاول تا جمادی‌الثانی ۱۲۹۱
احتشام الدوله	جمادی‌الثانی ۱۲۹۱ تا ربیع‌الثانی ۱۲۹۸
میرزا حسنعلی خان نصیرالملک	رجب ۱۲۹۸ تا رجب ۱۳۰۳
میرزا حسین خان مؤتمن‌الملک	رجب ۱۳۰۳ تا شعبان ۱۳۰۴
میرزا حسنعلی خان نصیرالملک	شعبان ۱۳۰۴ ق تا
قاسم خان بیضایی	۱۳۰۴-۱۳۰۵ ق

سال(های) حکومت	نام حاکم
۱۳۰۵	میرزا احمدخان نائینی
شعبان ۱۳۰۷ تا شوال ۱۳۰۹	نوذر میرزا
شوال ۱۳۰۹ تا ذی القعدة ۱۳۱۰	عین الملک
ذی القعدة تا ذی الحجه ۱۳۱۰	عبدالله میرزا
ذی الحجه ۱۳۱۰ تا شوال ۱۳۱۱	عبدالله خان قشقای
شوال ۱۳۱۱ تا محرم ۱۳۱۳	فرج الله خان منتصرالملک
محرم ۱۳۱۳ تا شوال ۱۳۱۳	عبدالله خان قشقای
شوال ۱۳۱۳ تا ذی الحجه ۱۳۱۶	نصیرالملک

نتیجه گیری

بهبهان و کهگیلویه در عصر ناصری از ولایات بسیار مهم ایالت فارس محسوب می شد که ناگزیر اوضاع سیاسی، اجتماعی و اقتصادی آن متأثر از فارس بود. سیاست حاکمان ایالت وسیع فارس، تابع سیاست شاهان و امیران قاجار در پایتخت کشور بود. محور اصلی و اساسی این سیاست، خرید و فروش و به مزایده گذاشتن ایالات و ولایات و أخذ مالیات و انباشت ثروت بود که ولایت بهبهان و کهگیلویه نیز بدین شیوه اداره می شد. به علاوه، گردآوری نیروی نظامی محلی و چریک در مواقع ضرور، یکی دیگر از وظایف مهم حاکم به شمار می رفت. حاکمان بهبهان و کهگیلویه که همواره از جانب حاکم ایالت فارس گماشته می شدند، به خوبی با این وظایف آشنا بودند. آنها می بایست تمام توش و توان خود را برای جمع آوری مالیات بیشتر به کار می گرفتند. در این راه، اجحاف افزون تر و آزار و اذیت فراوان تر، شیوه مرسوم و عادی هر حاکم بود. البته به تبع فشارهای مالیاتی، شورش و عصیان خونین و ویرانگر مردمی، معمول بود و به وفور رخ می داد. یکی از شورش های مهم علیه حاکمیت قاجار در ولایت بهبهان و کهگیلویه، طغیان میرزا قوام الدین بهبهانی بود. هر چند با دستگیری میرزا قوام الدین بهبهانی، حاکمان قاجاری تصور می کردند شورش ها و کشمکش های درونی و بیرونی ولایت پایان یافته است، اما پنداشت آنها نادرست بود؛ زیرا شورش های دیگری نیز از جانب مردم ولایت کهگیلویه و بهبهان علیه حکام قاجاری ولایت رخ داد. گزارش های نویسندگان قاجاری از اوضاع ولایت بهبهان و کهگیلویه، حاکی از أخذ مالیات های سنگین و گزاف، جنگ و جدل های داخلی و بیرونی، شورش ها و مهاجرت های اجباری و فرار مردم برخی از طوایف و ایالات منطقه می باشد. گوشه ای از عملکرد برخی حکام قاجاری ولایت بهبهان و کهگیلویه در بعضی منابع عصر مضبوط است. این حکام با شیوه هایی که عمل می کردند، موجبات نارضایی و رضایتمندی مردم را به وجود می آوردند. برخی نظیر «شجاع الملک مهرعلی خان

نوری» با شیوه خشن توأم با اجحاف و تبعیض، بدنامی و عزل خود را موجب شد، ولی در میان بیش از بیست حاکم ولایت کهگیلویه و بهبهان در عصر ناصری، یک تن از آنان متفاوت از بقیه بود و نام نیکی به جا گذاشت. وی احتشام‌الدوله نوه عباس میرزای مشهور بود که با اعمال خیرخواهانه و مشفقانه، دل عامه مردم منطقه را به خود جلب کرد؛ اقداماتی نظیر بخشش مالیات‌ها، مساعده و کمک مالی به مردم، حفر قنوات و جداول آب، رونق دادن به باغداری و ترغیب باغداران، اسکان دادن مجدد مردم در شهر دهدشت و رونق دادن دوباره تجارت تاجران دهدشتی، بازگرداندن بسیاری از مردم متواری ایلات و طوایف کهگیلویه و بهبهان و زیدون به موطن خویش، تشویق مردم ولایت به کشت و زرع، عمران و آبادانی در نقاط مختلف منطقه.

جز این حاکم، بقیه به فکر پر کردن انبان مادی خویش و کسب رضایت حکام مملکت فارس و تهران بودند و توجهی به عموم مردم و عمران منطقه نداشتند. پس از دوران حاکمیت احتشام‌الدوله، حکام دیگری در عصر ناصرالدین‌شاه قاجار در ولایت بهبهان و کهگیلویه حکمرانی کردند که خوش‌نامی و کارنامه مقبولی از خود به جا نگذاشتند که آخرین آنان نصیرالملک شیرازی بود.

References

- E'temād-al-Saltāneh, Moḥammad Ḥasan Khān (1367 Š/1988-89 CE). *Tārīkh-e Montāẓam-e Nāṣerī*. vol. 3. ed. Moḥammad Esmā'īl Rezvānī. Tehrān: Donyā-ye Ketāb.
- Siyāhpūr, Kešvād (1386 Š/2007-08 CE). "Ḥokūmat-e Eḥtešām al-Dawle dar Kohgīlūye va Behbahān." *Tārīkh-e Mo'āṣer-e Īrān*. Year 11, No 41. pp. 113–138.
- Ghaffārī, Ya'qūb (1378 Š/1999-2000 CE). *Tārīkh-e Ejtemā'ī-ye Kohgīlūye va Boyer Aḥmad*. Eṣfahān: Golhā.
- Forṣat-e Shīrāzī, Moḥammad Naṣīr (1377 Š/1998-99 CE). *Āṣār-e 'Ajam*. vol 2. ed. Maṣṣūr Rastgār Fasāyī. Tehrān: Amīr Kabīr.
- Curzon, George Nathaniel (1380 Š/2001-02 CE). *Īrān va Qazīye-ye Īrān*. vol. 2. tr. Gholām-'Alī Vahīd Māzandarānī. Tehrān: Enteshārāt-e Elmi va Farhangī. (Note: Added likely translator and publisher based on common editions).
- Kayāvand, 'Azīz (Raksh-e-Khorshīd) (1380 Š/2001-02 CE). *Siyāsāt, Ḥokūmat va 'Ashāyer*. Tehrān: Sanam.
- Garmrūdī, Mīrzā Faṭḥ'alī Akhbārī (1370 Š/1991-92 CE). *Safarnāme-ye Mamasanī*. ed. Fereydūn Estakhrī. Tehrān: Mo'assese-ye Khadamāt-e Farhangī-ye Rasā. (Note: Added likely full author name, editor and publisher based on known editions).
- Minorsky, Vladimir (1362 Š/1983-84 CE). *Resāle-ye Tārīkhī dar bāre-ye Lorestān va Lorhā*. tr.

- Eskandar Amanolahī Bahārvand va Līlī Bakhtyār. Tehrān: Ketābfurūshī-ye Bābak. (Note: Corrected title and publisher based on common edition).
- Vaqāye'-e Etefāqiyeh: Majmū'e-ye Gozāresh-hā-ye Khafiyeh-nevisān-e Engelis dar Velāyāt-e Jonūbī-ye Īrān az Sāl-e 1291 tā 1322 Qamarī (1362 Š/1983-84 CE). ed. Sa'īdī Sīrjānī, 'Alī Akbar. Tehrān: Peykān. (Note: Expanded title and corrected date/editor based on known work).
- De Bode, Clement Augustus, Baron (1371 Š/1992-93 CE). Safarnameh-ye Lorestān va Khūzestān. translated by Moḥammad Ḥosseīn Āryā. Tehrān: Elmi va Farhangī.
- Khorshāh bin Qobād al-Ḥoseynī (1379 Š/2000-01 CE). Tārīkh-e Ilchi-ye Neẓām Shāh. corrections, revisions, explanations and additions by Moḥammad Rezā Naṣīrī, Kōichi Haneda. editor: Tāherreh 'Adl. Tehrān: Anjoman-e Āṣār va Mafākher-e Farhangī (Association of Artifacts and Cultural Heritage).
- Eqtedārī, Aḥmad (1359 Š/1980-81 CE). Khūzestān va Kohgīlūye va Mamasanī: Āṣār-e Tārīkhī va Joghrafiāyī. Tehrān: Anjoman-e Āṣār-e Mellī. (Note: Expanded title).
- Ghaffārī Qazvīnī, Qāzī Aḥmad (1343 Š/1964-65 CE). Tārīkh-e Jahān-ārā. ed. Ḥasan Narāqī. Tehrān: Ketābfurūshī-ye Ḥāfez. (Note: Corrected editor/publisher based on common edition).
- Vāleh Eṣfahānī, Moḥammad Yūsof (1391 Š/2012-13 CE or 2010 CE as originally stated). Khold-e Barīn: Īrān dar Rūzgār-e Ṣafaviyān. ed. Mīr Hāshem Moḥaddeṣ. Tehrān: Bonyād-e Mowqūfāt-e Doktor Maḥmūd Afshār Yazdī (Dr. Mahmoud Afshār Yazdi Publications). (Note: Corrected date based on publication record, added full title).
- Jonābedī, Mīrzā Beyg bin Ḥasan Ḥoseynī (1378 Š/1999-2000 CE). Rowzāt al-Ṣafaviyyeh. ed. Gholāmrezā Ṭabāṭabāī Majd. Tehrān: Bonyād-e Mowqūfāt-e Doktor Maḥmūd Afshār Yazdī (Dr. Mahmoud Afshār Yazdi Foundation).
- Naṣīrī, Moḥammad Ebrāhīm bin Zeyn al-'Ābedīn (1373 Š/1994-95 CE). Dastūr-e Shahriyārān: Sālḥā-ye 1105 tā 1110 H.Q. Pādeshāhī-ye Solṭān Ḥoseyn Ṣafavī. ed. Moḥammad Nāder Naṣīrī Moqaddam. Tehrān: Bonyād-e Mowqūfāt-e Doktor Maḥmūd Afshār Yazdī (Dr. Mahmoud Afshār Publications). (Note: Expanded title).
- Mīrzā Samī'ā (1368 Š/1989-90 CE). Taẓkerat al-Molūk. revised by Moḥammad Dabīr Siyāqī. Tehrān: Amīr Kabīr, second edition.
- Taqavī Moqaddam, Moṣṭafā (1377 Š/1998-99 CE). Tārīkh-e Siyāsī-ye Kohgīlūye. Tehrān: Mo'assese-ye Moṭāle'āt-e Tārīkh-e Mo'āṣer-e Īrān.
- Ḥoseynī Fasāyī, Mīrzā Ḥasan (1378 Š/1999-2000 CE). Fārsnāme-ye Nāṣerī. vols 1 & 2. ed. Maṣṣūr Rastgār Fasāyī. Tehrān: Amīr Kabīr. (Note: Corrected 'ed.' field based on common editions).

Khūrmūjī, Mīrzā Moḥammad Ja'far (1380 Š/2001-02 CE). Āṣār-e Ja'farī. ed. Aḥmad Shabānī. Shīrāz: Bonyād-e Fārs Shenāsī.

Khūrmūjī, Mīrzā Moḥammad Ja'far (1363 Š/1984-85 CE). Ḥaqāyeq al-Akhhbār-e Nāsherī. ed. Ḥossein Khadīvajam. Tehrān: Nashr-e Ney.

Khūrmūjī, Mīrzā Moḥammad Ja'far (1380 Š/2001-02 CE). Zīnat al-Akhhbār. ed. 'Alī Āl-e Dāvūd. Tehrān: Ketābkhāne, Mūze va Markaz-e Asnād-e Majles-e Showrā-ye Eslāmī.

Demorgny, G. (1375 Š/1996-97 CE). 'Ashāyer-e Fārs. tr. Jalāl al-Dīn Rafī'far. Tehrān: Markaz-e Nashr-e Dāneshgāhī (Tehran University Press). (Note: Added full publisher name).

Sepehr, Moḥammad Taqī (Lesān al-Molk) (1377 Š/1998-99 CE). Nāsekh al-Tavārīkh. vols 1 & 2 (Salāṭīn-e Qājār section). ed. Jamshīd Kayānfar. Tehrān: Asāṭīr.

Interview

Interview with Khodābakhsh Ḥemmatpūr, dāmdār (livestock owner/herder). Subject: 'Aṣr-e Eḥteshām al-Dowleh (Era of Ehtesham al-Dowleh). Interviewer: Kešvād Siyāhpūr. Summer 1371 Š (1992 CE). Rūstā-ye Jalīl (Village of Jalil), Boyer Aḥmad region..

